

حمسه سیاسی در سیره حضرت زهرا سلام الله علیها - راحله کاردوانی، نهله غروی نائینی
فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال یازدهم، شماره ۴۳ «ویژه پژوهش‌های فاطمی»، تابستان ۱۳۹۳، ص ۹۸ - ۱۱۴

حمسه سیاسی در سیره حضرت زهرا سلام الله علیها

* راحله کاردوانی

** نهله غروی نائینی

چکیده: «حمسه سیاسی» ترکیبی مبین حضور و نقش آفرینی آگاهانه و مؤثر در عرصه سیاست در اوضاع و شرایط خاص تاریخی، اجتماعی و فرهنگی بوده و دارای مؤلفه‌ها و مصاديق متفاوتی در هر عصر و زمان است. سیره حضرت زهرا سلام الله علیها به ویژه خطاباتشان پس از ارتحال پیامبر ﷺ را می‌توان یک دستورالعمل عقیدتی، کلامی و سیاسی دانست که حکایت از بینش توحیدی و سیاسی زهrai مرضیه سلام الله علیها دارد. ایشان با رزترین مرجع رسیدگی به امور در دوران بحران سیاسی پس از رحلت پدر بود و شاید بتوان مهمترین رکن حیات ایشان را از جهات متفاوت، حمسه آفرینی‌های حضرتش در عرصه سیاست و دفاع از اسلام دانست.

کلیدواژه‌ها: سیره حضرت زهرا سلام الله علیها / حمسه سیاسی / ولایت / الگوی امامت.

*. دانشجوی دکتری دانشگاه تربیت مدرس.

**. استاد دانشگاه تربیت مدرس.

حضرت زهرا سلام الله عليها آغازگر و بنیانگذار نهضت سیاسی دفاع از اسلام و حاکمیت آن در طول تاریخ است. ایشان با منشی که در عرصه‌های متفاوت خانوادگی و اجتماعی در دفاع از اسلام و مقام و شأن ولایت و امامت از خود ارائه داد، جبهه‌ای را گشود که مهمترین بازمانده آن، گم نشدن اسلام در تاریخ است. اسلامی که از همان آغازین لحظات، پس از رحلت نبی اکرم ﷺ، با انحرافی عظیم مواجه شد و در معرض ورود به سرایشی بی تند نابودی و فراموشی قرار گرفت. به راستی می‌توان حضرت زهرا سلام الله عليها را اولین سرباز فدایی جبهه دفاع از امامت دانست که مسیر مبارزه تا پای جان برای تمامی اعصار و ملل نشانه‌گذاری کرد. دریافت و درک این نشانه‌ها و عالئم که مستلزم تدبیر و کاوش در مجموعه کاملی از رفتار، گفتار و تقریر زهrai اطهر سلام الله علیها است؛ می‌تواند موجد نگرش و حرکتی توأم با بصیرت و شور در هر مسلمان مجاهد باشد. بویژه برای زن امروز که اسوه‌ای درخور تبعیت را می‌طلبد تا در سایه آن چگونه شدن و چگونه ماندن را دریابد، فاطمه زهرا سلام الله علیها بهترین و کامل‌ترین الگو است؛ زیرا که به فرموده رسول خدا ﷺ: «اگر همه خوبی‌ها و کمالات به صورت شخصی درآید، آن شخص فاطمه است، بلکه از آن هم والاتر. دخترم فاطمه بهترین اهل زمین است؛ از جهت عنصر وجودی، شرافت و کرامت» (بن شاذان، ۱۴۰۷ق، ص ۱۳۶؛ بحرانی اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۱، ص ۱۲۷).

با عنایت به اینکه عرصه‌های مختلف حیات حضرت زهرا سلام الله علیها می‌تواند در الگوسازی برای زن مسلمان و در ابعادی خاص، برای هر انسان، مورد واکاوی قرار گیرد؛ در این پژوهش، بخشی از سیره حضرت سلام الله علیها که بطور خاص مورد نظر قرار دارد، ناظر به حضور و فعالیت‌های سیاسی ایشان است، که با تکیه بر مفهوم و شرایط خلق «حماسه» ارائه شده است. در این راستا ابتدا مفهومی از «حماسه سیاسی» و

سپس مؤلفه‌های مختلف حضور حماسی حضرت زهرا سلام الله علیها در عرصه نقش آفرینی سیاسی اعم از ویژگی‌ها و روش‌های مبارزه بیان شده است.

۱- مفهوم شناسی «حماسه سیاسی»

حماسه واژه‌ای عربی و از ریشه «حمس» به معنای شدت، صلابت، شجاعت، دلاوری، حمیت (غیرت ورزی) و دلیری است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۶، ص ۵۸؛ جوهری، ۱۴۱۰ق، ج ۳، ص ۹۲۹-۹۲۰). این واژه در فرهنگ فارسی نیز به معنای دلیری کردن و شجاعت آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۶، ذیل واژه حماسه؛ معین، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۱۳۷۲).

در مورد واژه «سیاست» معنای متعددی، در لغت و اصطلاح بیان شده است. بطوريکه گفته می‌شود بیش از دویست تعریف در مورد آن مطرح شده است. سیاست در لغت فارسی به معنای «تدبیر امور و مصلحت اندیشی و دور اندیشی» آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۲۸، ذیل واژه سیاست). در تعریف اصطلاحی آن امام خمینی(ره) می‌فرماید: «سیاست این است که جامعه را هدایت کند و راه ببرد، تمام مصالح جامعه و تمامی ابعاد انسان و جامعه را در نظر بگیرد و اینها را به طرف چیزی که صلاحشان هست هدایت کند». (موسوی خمینی، ۱۳۶۱، ج ۳، ص ۴۳۲)

براساس این تعاریف می‌توان گفت؛ با رویکردی اسلامی، «حماسه سیاسی» اصطلاحاً به کنش یا واکنشی در راستای هدایت و مصلحت اندیشی جامعه اطلاق می‌شود که مبنی بر روحیه غیرتمندی، شجاعت، ایستادگی و عدالت‌خواهی است. لذا حماسه سیاسی در مفهوم اصلی خود، در شرایط خاص و توسط شخصیت‌های ویژه شکل می‌گیرد.

اسلام هر نوع حرکت و فعالیتی را که در ارتباط با حاکمیت و اداره امور جامعه رخ دهد، به عنوان یک فعالیت سیاسی جایز تلقی نمی‌کند. بلکه با تعریف اهدافی متعالی و با قرار دادن میزان و شاخص‌های ویژه، هر فعالیت را مورد سنجش قرار می‌دهد. به همین دلیل است که یک فعالیت سیاسی با ویژگی‌هایی خاص را «بغی» می‌داند و «باغی»

را مستحق مرگ می‌شمارد و فعالیت سیاسی دیگر را تحت عنوان «جهاد» ارزیابی کرده و برای «مجاهد» اجر عظیمی در نظر می‌گیرد. ورود به شناخت این اهداف، ویژگی‌ها و شاخص‌ها از رسالت و ظرفیت این مقاله خارج است. تنها باید در نظر داشت که اعتقاد به «عصمت» حضرت زهرا سلام الله علیها بر اساس آیه ۳۳ سوره احزاب "انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل الیت و یظہر کم تطہیرا" از ضروریات دین اسلام است و بر این مبنی، قول و فعل و تقریر ایشان برای ما حجت است. شخص مبارک حضرت زهرا سلام الله علیها نیز در خطبه فدکیه بر عصمت خویش تأکید کرده، می‌فرماید: «ایه‌الناس اعلموا آنی فاطمه و ابی محمد ﷺ اقول عوداً و بدواً و لا اقول ما اقول غلطاً و لا افعل ما افعل شططاً» (مجلسی، ج ۲۹، ص ۲۲۳، ح ۱۴۰۳) ای مردم بدانید؛ همانا من فاطمه‌ام و پدرم محمد است، حرف اول و آخرم همین است، آنچه می‌گوییم اشتباه نیست و آنچه انجام می‌دهم گراف نیست».

علاوه بر این، بر اساس روایات متعددی (در کلینی، ج ۱، ص ۱۴۰۷ و ۲۳۹؛ مجلسی، ج ۱۴۰۳، ص ۲۶ و ۴۴؛ صفار، ج ۱۴۰۴، ص ۱۵۲ و ۱۵۷) مصحف حضرت زهرا سلام الله علیها از جمله منابعی است که در اختیار پیشوایان معصوم ﷺ قرار داشته و به فرموده امام صادق علیه السلام کتابی است که در آن تمامی حوادث و اخبار غیبی و جریاناتی که پادشاهان تا روز قیامت انجام می‌دهند آمده است (مجلسی، ج ۱۴۰۳، ص ۲۶؛ ج ۱۸، ص ۱۸) . وجود این کتاب، نشان از ارتباطات غیبی فاطمه سلام الله علیها با حضرت حق و بصیرت عمیق و خاص آن حضرت دارد. لذا در برداشت از سیره سیاسی زهرا مرضیه سلام الله علیها علاوه بر آنکه به ارزیابی فعالیت‌ها بر مبنای شاخص‌های دین اسلام نیازی نیست، بلکه می‌توان هر عمل را به عنوان میزانی صحیح و کامل مورد نظر قرار داد. همچنین، نگاهی هر چند گذرا به خطابات حضرت سلام الله علیها به خوبی نمایان می‌سازد که دیدگاه‌های سیاسی ایشان مبتنی بر آگاهی، عقلانیت و جهان‌بینی توحیدی است.

۳-۱- شرایط تاریخی

منظور از بُعد «شرایط تاریخی» در حماسه آفرینی سیاسی زهرای اطهر سلام الله عليهما؛ وجود اوضاع و شرایط خاص تاریخی پس از رحلت رسول خدا^{صلوات الله علیه و آله و سلم} است. این دوران به دلیل وجود سه ویژگی، دچار بحران عظیمی بود. از یک سو در این دوران، شرایط خفغان حاکم بود، بطوریکه هیچ کس قدرت انتخاب نداشت. این شرایط را بخوبی می‌توان از گزارشات تاریخی که در مورد بیعت گرفتن از حضرت علی^{علیہ السلام} و برخی از اصحاب ایشان وجود دارد درک کرد.

هنوز از دفن پیامبر فارغ نشده بودند که خاندان پیامبر و دوستان ایشان را برای بیعت کردن تحت فشار قرار دادند و به سوزاندن خانه آنان تهدید کردند. موضوع تهدید حضرت علی^{علیہ السلام} به سوزاندن خانه‌اش به تواتر قطعی ثابت شده است (درک: شرف الدین، ۱۳۸۸،

۲- حماسه سیاسی در سیره حضرت زهرا سلام الله علیها

برای دستیابی به ابعاد حماسه آفرینی‌های سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها باید به تاریخ یا آنچه از سیره ایشان اعم از گفتار و رفتار و تقریر نقل شده است، رجوع کرد. چرا که تاریخ، گویاترین زبان برای بیان حقایق است.

علیرغم آنکه حضور و فعالیت‌های سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها را نمی‌توان تنها به دوران ۷۵ روزه و به قولی ۹۵ روزه حیات ایشان پس از رحلت رسول خدا^{صلوات الله علیه و آله و سلم} خلاصه نمود، لیکن مهمترین بخش حضور سیاسی زهرای اطهر سلام الله علیها را می‌توان در دفاع از مقام امامت، پس از رحلت رسول خدا^{صلوات الله علیه و آله و سلم} و بروز انحراف در مسیر خلافت دانست. در این مجال، با تمرکز بر این مرحله از حیات سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها، ابعاد کلی بررسی حماسه سیاسی در سیره ایشان را در سه بخش شرایط تاریخی، جامعیت در محتوا و روش‌های مبارزه مورد نظر قرار داده‌ایم که در ادامه به تفصیل بیان خواهند شد.

ص: ۷۴؛ ابن عبد ربه، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۴۴۳ و ج ۳، ص ۶۳؛ طبری، بی‌تا، ج ۲، ص ۴۴۳؛ ابن قتیبه دینوری، ۱۳۲۲، ص ۱۳؛ طبرانی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۶۲ به نقل از غروی نائینی، ۱۳۸۹، ص ۴).

در چگونگی رفتار با امیر المؤمنین علی‌الله‌علیه‌السلام (پسر عموم و داماد پیامبر ﷺ) نوشته‌اند؛ ریسمان به گردن علی‌الله‌علیه‌السلام انداختند، «کَالْجَمْلِ الْمَخْشُوشِ»، مانند شتری که استخوان بینی او را از عرض سوراخ کرده‌اند و در آن خشاش که چوبی مخصوص است، قرار داده‌اند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۸۲، ص ۲۶۳). کنایه از اینکه کاملاً او را در کنترل داشتند.

در چنین موقعیت خطری که حضرت علی‌الله‌علیه‌السلام به دلایل متعدد، سیاست سکوت اعتراض‌آمیز را اختیار کرده بودند (در. ک: شرف‌الدین، ۱۳۸۸، ص ۷۸) و فرزندانشان نیز به جهت صغیر سن، دارای پذیرش مردمی برای اقدامات گسترده نبودند و نیز مسئله غصب فدک - که به یک معنا غصب ولایت امیر المؤمنین علی‌الله‌علیه‌السلام بود و دشمن به همین دید و نظر آن را از فاطمه سلام‌الله‌علیها گرفت - پیشامد کرده بود؛ فاطمه زهرا سلام‌الله‌علیها تنها حمامه آفرین میدان سیاست به شمار می‌رفت و به راستی در این میدان چنان مقتدر عمل نمود که طبق نقل مسعودی، تا ایشان در قید حیات بود، غاصبان خلافت نتوانستند از حضرت علی‌الله‌علیه‌السلام بیعت بگیرند (مسعودی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۳۰۸).

نقل شده حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها در آن موقعیت دشواری که در واقعه سوزاندن درب منزلشان قرار داشتند، از پشت درب، در خطابه‌ای نسبت به مهاجمان از ولایت مولا علی‌الله‌علیه‌السلام دفاع کرده فرمودند: «گروهی که دیدارشان ناگوارتر از شما باشد سراغ ندارم، پیکر رسول خدا ﷺ را در میان دستان ما واگذاشته رفتید و کار را در بین خود و بدون مشورت با ما تمام کردید و برای ما حقی قائل نشدید. گویا شما نمی‌دانید آن حضرت در روز غدیر خم چه فرمود. سوگند به خدا در آن روز، عقد ولایت را بر علی استوار ساخت تا بدین وسیله امید و آرزوی شما را از آن قطع کند و لیکن شما رشته روابط بین خود و پیامبرتان را بریدید و خداوند میان ما و شما در دنیا و آخرت داور و حسابگر است». (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۸، ص ۲۰) لذا زهرای مرضیه سلام‌الله‌علیها در اوج صلابت

و دلیری، از هیچگونه موقعیتی برای حماسه آفرینی در میدان سیاست غفلت نورزیده، به تمام و کمال، این رسالت الهی را به انجام رسانید.

جهت دیگری از شرایط تاریخی، پس از رحلت رسول خدا^{صلی الله علیہ و آله و سلم}، رویرو شدن جامعه مسلمانان با بحران عظیم انحراف از مسیر وحی و باز شدن باب اجتهاد در برابر نص در مسائل دین بود که کم کم به نقض سنت‌های رسول خدا^{صلی الله علیہ و آله و سلم} انجامید. اجتهاد در برابر نصی که با تشکیل سقیفه و انتصاب خلیفه، علیرغم وجود حضرت علی^{علیہ السلام} که منتخب قطعی رسول خدا^{صلی الله علیہ و آله و سلم} با دستور وحی بود، آغاز شد و تا پایان خلافت خلفای ثالثه، به سیلی ویرانگر نسبت به اصل و اساس دین اسلام مبدل گشت. بطوريکه می‌بینیم تنها صد مورد از موارد برجسته مخالفت با نص صریح دین و بدعت‌گذاری‌های فراوان خلفا را علامه‌شیر، سید عبدالحسین شرف الدین در کتاب «اجتهاد در برابر نص» با ذکر منابعی از شیعه و سنّی جمع آوری نموده است.

حضرت زهرا سلام الله علیها در خطبه فدکیه می‌خواهد چنین مشکل بزرگی را که پس از رحلت رسول خدا^{صلی الله علیہ و آله و سلم} بر جامعه مسلمانان حاکم شده، گوشزد کند و آن فکری است که در مقابل نص شروع شده و نمایانگر آن است که فردا اجتهادهای دیگری در مقابل نص ظاهر می‌شود. تاریخ گواه است که این پیش‌بینی زهراي مرضیه سلام الله علیها چگونه به وقوع پیوست. اینکه آن حضرت سلام الله علیها در خطابه خویش در مسجد مدینه پیش از مخاطب قرار دادن خلیفه، فریاد مظلومانه خود را متوجه مسلمانان می‌نماید و می‌فرماید: «شما بندگان خدا مورد امر و نهی او و حاملان دین و وحی او هستید و امانتداران خدا نسبت به خویشتن و مبلغان او نسبت به ملت‌هایید» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۹، ص ۲۲۰)، در حقیقت وظیفه هر مسلمان را در مقام یک فرد از امت برای تحقق بخشیدن به آرمان‌های حکومت اسلام گوشزد می‌کند و این امر، نشان از وجود بحرانی عظیم در آن عصر و زمان دارد. این بحران همان بحران رهبری امت است که موجب

پیدایش دستگاه خلافت با وجود حضور ولی و وصی مورد وثوق و تأیید پیامبر اسلام شده است.

زهرا سلام الله علیها در خطبه‌ای که در جمع زنان مهاجر و انصار ایراد فرمود به گوشه‌ای از عواقب چنین انحرافی اشاره کرد: «... سوگند به جانم! کردارشان به بار نشسته. اندکی مهلت تا نتیجه دهد و بزاید. آنگاه به جای شیر، خون تازه و سم مهلک بدشند و قدح را لبریز کنند و در آنجاست که باطل گرایان زیان می‌بینند و آیندگان از نتیجه کار گذشتگان آگاه می‌گردند... پس به دست شستن از جانتان آماده شوید و دل برای وقوع فتنه مطمئن دارید. و مژده باد شما را به شمشیر برآن و سلطه تجاوزگر ظالم و آشوب فرآگیر و استبداد و زورگویی ستمگران، به گونه‌ای که نصیبتان اندک و گروهتان بیچاره و مستأهل شود...» (همان، ج ۴۳، ص ۱۵۸).

اولین نشانه‌های ایجاد انحراف از مسیر وحی و رسالت پس از ماجراهی سقیفه، در خطبه ابوبکر نمایان شد. نقل شده؛ وقتی ابوبکر آمد و بالای منبر نشست، ابتدا گریه کرد و بعد چنین گفت: «پیامبر اکرم ﷺ در اتخاذ تصمیمات و اداره امور، مستظره (یاری شده) به وحی بود. ولی اکنون که وحی آسمانی با رحلت نبی اکرم ﷺ قطع شده است ناگزیریم در اتخاذ تصمیمات لازمه به اجتهاد و صواب دید فکری خود عمل کنیم». و بعد گفت: «ما نیز مانند شما گاهی نظر صحیح و گاهی راه خطأ می‌پیماییم. اگر در امری اشتباه کردیم تذکر دهید و اشتباه ما را اصلاح کنید» (ابن قتبیه دینوری، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۶).

جهت سوم اوضاع تاریخی پس از رحلت پیامبر ﷺ که در دامن زدن به پیشبرد اهداف غاصبان خلافت و متعرضان به حریم ولایت بسیار تأثیرگذار بود، سکوت و کناره‌گیری خواص و یا به تعبیر زهرای اطهر سلام الله علیها «معشر النّقّیبیه» به معنای «گروه بزرگان و یاران شریعت»، در برابر انحراف در حال وقوع و تعرّض نسبت به خاندان رسول خدا ﷺ بود. این ویژگی، به خوبی از خطابات مستقیم و غیرمستقیم آن حضرت

۲-۳- جامعیت در محتوا

گفته شد که یکی از ارکان مهم در شخصیت‌های حماسی، تشخیص مصالح جامعه و حرکت در مسیر تحقق آن است. با دقت نظری بر خطابات فاطمه سلام الله

سلام الله علیها به مسلمانان قابل درک است. ایشان در خطبه فدکیه، با تندي و گلایه‌آمیز، ساکتین نسبت به فتنه و کسانی که با وجود سابقه عظیم در دفاع از اسلام و پیامبر ﷺ، اکنون دچار سست عنصری و سهل‌انگاری در دفاع از حریم اهل‌بیت رسول خدا ﷺ شده‌اند را خطاب قرار داده، فرمودند: «ای گروه نقاء، ای بازوan ملت، ای حافظان اسلام، این ضعف و غفلت در مورد حق من و این سهل‌انگاری از دادخواهی من چرا؟ آیا پدرم پیامبر نمی‌فرمود: «حرمت هر کس در فرزندان او حفظ می‌شود»، چه به سرعت مرتكب این اعمال شدید، و چه با عجله این بز لاغر، آب از دهان و دماغ او فرو ریخت، در صورتی که شما را طاقت و توان بر آنچه در راه آن می‌کوشیم هست و نیرو برای حمایت من در این مطالبه و قصدم می‌باشد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۹، ص ۲۲۶).

همچنین حضرت زهرا سلام الله علیها در بیانات خود خطاب به زنان مهاجر و انصار بر وجود و عواقب این مسئله تأکید کرده، فرمودند: «از مردانتان ناخشنودم... چه زشت است کندي در شمشير و سستي در نيزه و پراكندگي در راي... واي بر ايشان چگونه بنای حکومت را از پايه‌های استوار رسالت و زير بنای نبوت و هدایت و فروگاه جبرئيل و شخصیت آشناي به امور دنيا و دين دور کردند؟! آگاه باشيد اين زيانکاري آشكار است...» (همان، ج ۴۳، ص ۱۵۸).

بنابراین حضرت فاطمه سلام الله علیها با بصیرت و موقع‌شناسی لازم، هم پیشامد بحران را با تمام جوانب آن تشخیص دادند و هم با انجام سلسله فعالیت‌هایی، براستی حماسه‌ای سیاسی در آن شرایط پر تنش و آلوده به خشم ناالهان و سکوت و انزواي ياران رقم زد.

علیها، جامعیت کلام ایشان که مبین قدرت بصیرت و تشخیص مصالح جامعه توسط حضرت سلام الله علیها است، کاملاً روشن است. ایشان در خطابات خود تنها به بعد سیاسی و اجرایی قضایا نظر ندارد، بلکه تمام ابعاد و جهات قضایا - به خصوص ابعاد معنوی - را مورد توجه قرار داده، افق‌های دور مسأله را نیز می‌بیند.

۱۰۷

خطابه زهرای اطهر سلام الله علیها در مسجد مدینه، یک دائرة المعارف عقیدتی، کلامی، تاریخی، سیاسی و حتی روانشناسی است که به صورت کاملاً نظاممند و بالحاظ سلسله مراتبی منطقی ایراد شده است. به طوریکه به خوبی می‌توان جامع‌نگری و جمعیت خاطر شخصیت اندیشمند حضرت زهراء سلام الله علیها را درک کرد و بدون احساس سردرگمی و تشتت، از معارف این خطابه بهره برد. ایشان ترسیمی کلی از ایدئولوژی سیاسی اسلام، شامل تبیین وضع موجود (انحراف از مسیر امامت)، وضع مطلوب و آرمانی (اطاعت از امامت و اهل‌بیت برای رسیدن به سعادت) و طریق رسیدن به وضعیت آرمانی (با تممسک به قرآن و آموزه‌های اهل‌بیت) را ارائه داده است.

حضرت زهراء سلام الله علیها در این خطابه، کلام خویش را پس از حمد و ثنای الهی، با مبانی مهم اعتقادی آغاز می‌کنند و مباحث عمیقی را در موضوعات توحید و سپس نبوت مطرح کرده، متذکر تأثیر رسول اکرم ﷺ در زندگی مردم می‌شود. آنگاه مردم عصر خویش را مورد خطاب قرار داده، می‌فرماید: «شما برای اسلام خیلی زحمت کشیدید». تا حق زحماتی که مردم جهت برپایی اسلام متحمل شدند، ضایع نشود و از سوی دیگر، یادآوری کند که وجود این اسلامی که می‌خواهیم پابرجا بماند، حاصل زحمات خود شما نیز هست. سپس همین جمعیت را به جهت سستی‌ها و غفلت‌ها - یشان در رابطه با نحوه حاکمیت بعد از رحلت رسول خدا ﷺ به شدت مورد انتقاد قرار می‌دهد. لذا از آن جهت که مردم زحمت کشیدند و انقلابی اسلامی را به ثمر رساندند، آنها را مورد توجه قرار می‌دهد و از آن جهت که همین مردم نسبت به ادامه انقلاب

غفلت کردن و تداوم اسلام را در مدیریت اجرایی یک انسان معمصوم نمی‌بیند، متعرّض آنهاست و خطر آن را گوشزد می‌کند. در ادامه سخن به لزوم تبعیت از قرآن اشاره دارند. چرا که این تبعیت از قرآن است که به راحتی آنها را به سوی علی‌الله‌ی علیه السلام به عنوان امامی معمصوم راهنمایی می‌کند. در ادامه به فلسفه احکام اشاره‌ای دارند تا روشن شود که این خانواده به باطن دین دسترسی دارند و سپس خودشان را معرفی می‌کنند که بسی جای تأمل دارد. مگر مردم ایشان را نمی‌شناختند؟ در حقیقت ایشان با تذکری تلح، اشاره می‌کند که من همان فاطمه‌ام که رسول خدا علی‌الله‌ی علیه السلام بارها در مورد وی با شما سخن می‌گفت.

آن حضرت می‌خواست بفرماید که من همان فاطمه‌ام که رسول الله فرمود: "انما فاطمه بضعه منی فمن اغضبها فقد اغضبني" (قندوزی، ۱۳۸۵، ج. ۱، ص. ۱۶۹؛ مجلسی، ج. ۲۳، ص. ۳۹).

زهرای مرضیه سلام الله علیها در فرازهای بعدی کلام، وارد اصل مباحث سیاسی می‌شود و پس از بیان شرایط تحقق انقلاب دینی در جامعه و تأکید بر نقش امیر المؤمنین علیه السلام در این مسأله، به جایگاه و خصوصیات نفاق و علت سر برآوردن چهره نفاق در جامعه پس از رحلت پیامبر اکرم علی‌الله‌ی علیه السلام می‌پردازد. آنگاه عملکرد و روش غصب خلافت را روشن می‌کند. سپس دروغ غاصبان و باطن شعارهایشان را برای بالا بردن سطح هوشیاری اجتماعی مردم آشکار می‌سازد تا بخوبی جایگاه حیله و مکر نفاق در این موضوع روشن شود. سپس در ادامه سخن، مسأله غصب فدک را به عنوان نمونه‌ای از ضعف‌های خلیفه و عمل وی برخلاف نص قرآن، با استنادات روشن قرآنی بیان می‌کنند. ایشان در یک مباحثه علمی با ابویکر، منطق او را که منکر ارث بردن فاطمه سلام الله علیها از پدرشان است نقض می‌کند تا روشن شود کسی که قرآن و دین را نمی‌فهمد، چگونه خلیفه مسلمانان شده است؟ زهرای اطهر سلام الله علیها به درستی با طرح نمونه‌ای عینی و روشن، به اثبات غصب خلافت می‌پردازند و البته این نمونه را

پس از بیان مبانی و کلیات بحث خویش در نظام موضوعات خود مطرح می‌کند.

حضرت زهرا سلام الله علیها در مباحثت پایانی خطابه خود اذعان دارند که من همه این مطالب را برای اتمام حجت بیان کردم تا چراغ هدایت و عامل تغذیه انسان‌های هوشیار در تمام طول تاریخ باشد. لذا خطاب اصلی حضرت سلام الله علیها به ادامه‌دهنگان نهضت دفاع از اسلام در تمامی اعصار است. چرا که به روشنی بیان می‌کنند که دیگر انتظار همراهی از آن جمعیتی که اطراف ایشان هستند را ندارند. می‌فرمایند: «آگاه باشید من گفتم آنچه را گفتم در حالیکه به روش وانهادن و یاری ندادن که در سینه‌هاتان جای گرفته و منش پیمان‌شکنی که بر دلهاتان نشسته آشنایم». (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۹، ص ۲۲۸)

همچنین حضرت زهرا سلام الله علیها به خوبی روانشناسی انسان‌های مسامحه کار نسبت به این حماسه را مطرح می‌کند. ایشان علل دل بستن به آسایش دنیا و گرایش به رفاه‌زدگی و ثروت‌اندوزی را به عنوان عوامل اصلی پشت کردن به معصوم علیه السلام بیان کرده، گام نهادن در مسیر دفاع از اسلام را در گرو هوشیاری و تقوایی داند.

جامعیت محتوا و فصاحت و بلاغت در کلام زهرا مرضیه سلام الله علیها در این خطاب، به گونه‌ای است که شاید بتوان گفت این خطبه، مادر نهج البلاغه است. چرا که عصاره‌ای از سلسله بحث‌های اصلی مولا علی علیه السلام که پس از این خطابه ایراد شده و در نهج البلاغه گرد آمده‌اند؛ در خطابه فاطمه سلام الله علیها قابل درک است. به ویژه که این خطابه سالها پیش از خطبه‌های امیرالمؤمنین علیه السلام ایراد شده است.

۳-۳- روش‌های مبارزه

توجه به روش‌های مبارزه در حماسه سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها از ملزمات اصلی کسب شناختی کلی از ابعاد این حماسه است. ایشان از روش‌های متفاوت و متناسب با زمان و مخاطب خویش استفاده کرده‌اند و به راستی که ماندگاری حرکت و پیام الهی خود در دفاع از اسلام و مقام ولایت را به این وسیله تضمین

نموده‌اند.

۱-۳-۳ خطابه‌های روشنگر

یکی از روش‌های اصلی مبارزه در حرکت زهرای اطهر سلام الله علیها، ایراد خطابه بوده است. ایشان از همان آغازین روزهای غصب خلافت، با این روش به عنی ساختن حرکت و هدف خویش پرداختند. خطابه‌ای را در مسجد پیامبر ﷺ - که مهمترین مکان سیاسی - اجتماعی عصر ایشان به شمار می‌رفت - خطاب به تمامی مسلمانان و خلیفه وقت ایراد فرمودند، خطابه‌ای دیگر را در پشت درب نیمه سوخته منزل در هنگام هجوم غاصبان که برای بیعت گرفتن از امام علی علیه السلام آمده بودند، خطاب به مهاجمان بیان کردند و خطابه‌ای رانیز در بستر بیماری در آخرین روزهای حیات خویش خطاب به گروهی از زنان مهاجر و انصار که به عیادت ایشان رفته بودند بیان فرمودند و در حقیقت با این خطاب، میدان مبارزه سیاسی را به درون خانه‌های مدینه کشاندند. در کنار اینها، چهل شب به همراه علی بن ابی طالب علیهم السلام با یاران گذشته رسول خدا ﷺ به صورت خانه به خانه ملاقات داشتند و سخنان رسول الله ﷺ و جانشینی بر حق حضرت امیر علیه السلام و غصب خلافت را گوشزد و اتمام حجت می‌نمودند.

زهرای مرضیه سلام الله علیها در خطابات خود با صراحة لهجه و استناد به آیات وحی، سعی در برانگیختن و بیدارسازی جمعیت مسلمانان، رسوا کردن خلیفه وقت و مبارزه با بدعت گذاری در دین داشتند.

۱-۳-۴ سکوت اعتراض

از دیگر روش‌های زهرای اطهر سلام الله علیها، اختیار سکوت اعتراض‌آمیز و بی‌اعتنایی و تحقیر غاصبان است. ایشان پس از توبیخ و تهدید غاصبان و اتمام حجت با آنها و ساکتین نسبت به فتنه؛ موضع اعتصاب سخن (سکوت سیاسی) در برابر حاکمان وقت اتخاذ کردند. ایشان پس از خطابه‌ای خود در مسجد و دفاع از فدک و استیضاح

خلیفه وقت، رسمًا به ابوبکر اعلام کرد: «اگر فدک مرا پس ندهی تا زنده هستم با تو سخن نمی‌گویم» (همان، ج، ۲۹، ص ۲۲۷)، به همین دلیل، هرجا به ابوبکر بر می‌خورد، صورت را بر می‌گردانید و با او حرف نمی‌زد (سیوطی، ج ۱۴۱۴، ص ۶۷؛ بخاری، ج ۱۴۰۱، ص ۲۶ و ۲۱۰). همچنین نقل شده که در آخرین روزهای حیات حضرت زهرا سلام الله علیها وقتی ابوبکر و عمر تقاضای ملاقات ایشان را کردند، ابتدا فاطمه سلام الله علیها نپذیرفت و زمانی که بعد از تقاضای امیر المؤمنین علیه السلام پذیرفت، چنان با سردی برخورد کرد که گزارش آن دیدار به یک سند تاریخی برای اثبات خشم آن حضرت نسبت به خلفاً تبدیل گردید (ر.ک: مجلسی، ج ۱۴۰۳، ص ۴۳ و ۱۹۸). این سکوت و تحکیر، برای اذهان عمومی مردم بسیار سؤال مبارزاتشان، حرکت و حضور را می‌دیدند، اکنون چنین منشی دیده می‌شود. در حقیقت این سکوت، خودش نوعی حضور قدرتمند و آگاهانه از سوی حضرت سلام الله علیها بود. چرا که اذهان عمومی را از جهات مختلفی تحت تأثیر قرار می‌داد و مهمترین جهت آن این بود که مبین خشم دخت نبی بود. خشمی که به فرموده رسول خدا علیه السلام

Moghribat-e-Siasiye-Zehra-Salam-Allahu-Alayha

موجب خشم خدا و رسول او است (همان، ص ۱۹).

۳-۳-۳ گریستان

از دیگر روش‌های حماسه‌سازی زهراً مرضیه سلام الله علیها در عرصه سیاست، بروز رفتار سیاسی در قالب گریستان در سوگ نبی خدا علیه السلام بود، که عمدتاً در مراکز اجتماع مسلمانان (بر سر قبر رسول خدا، شهدای احمد و قبرستان بقیع) انجام می‌شد (علم الهدی، ۱۳۶۹، ص ۳۸). نقل شده یکی از پنج نفری که در دنیا بسیار گریسته‌اند، حضرت زهرا سلام الله علیها می‌باشند (حسینیان قمی، ۱۳۷۹، ص ۱۲۹)، که این مسئله نشان از عمیق بودن درد و رنج ایشان دارد. حضرت سلام الله علیها در بیان احوال خود در پاسخ به ام سلمه فرمودند: «در میان انبوه غم و گرفتاری هستم: از دست دادن پیامبر و مورد ستم قرار

گرفتن وصی او). (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۱۵۵) لذا ناراحتی ایشان بیشتر به خاطر سرنوشت مسلمانان بوده تا وضعیت روحی خویش. زیرا در سخن خویش از دو عنوان پیامبر و وصی استفاده می‌کنند نه پدر و همسر. لذا ایشان در بیان علل اندوه خویش، به مسائل اجتماعی اشاره دارند و نه مسائل خانوادگی.

در سؤال و جواب‌های دیگری، زهرای مرضیه سلام الله علیها از ستم روا داشته شده بر وصی پیامبر گله می‌کند و آنرا علت اندوه خویش بیان می‌نماید (دشتی، ۱۳۷۲، ص ۲۴۵). لذا گریه‌های علنی ایشان نماد یک رفتار سیاسی در مقابل حکومت غاصب بوده که به دلایل انحراف حکومت اسلامی از مسیر اصلی خویش، از دست رفتن زحمات پیامبر اسلام ﷺ، ابراز خشم و ناراحتی از حکومت انحرافی و نشان دادن نگرانی خویش از وضع موجود انجام شده است.

تأثیر این روش مبارزه زهرای اطهر سلام الله علیها کمتر از خطابه ایشان نبوده و این تأثیر را می‌توان از ماندگارترین پیام‌های مبارزات سیاسی ایشان به شمار آورد. چرا که این گریه‌ها با ظاهر عاطفی، معنایی عقلانی در خود نهفته داشتند تا تاریخ عقلا را به فکر و ادارنده که چرا حضرت زهراء سلام الله علیها که از نابینا چهره می‌پوشاند، گریه و اندوهش روز و شب در فضای مدینه می‌بیچید؟! این اشک، اشک خردمندانه‌ای است تا فردی که از کمترین اندیشه برخوردار است، به تأمل بنشیند و با خود بگوید مگر چه حادثه‌ای رخداده که باید فاطمه زهراء سلام الله علیها به جهت آن اشک بریزد؟ لذا این اشک، نشانه آگاهی و درک از وقوع فاجعه‌ای بزرگ در فرهنگ بشریت است.

۴-۳-۳ وصیت سیاسی

وصیت سیاسی زهرای مرضیه سلام الله علیها، مبنی بر تدفین شبانه و قبر مخفی (بخاری، ۱۴۰۱، ج ۵، ص ۱۳۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۱۹۲)، که با هیچ گونه تحریف و دستبردی از تاریخ محظوظ نشد، آخرین اقدام هوشمندانه در حماسه آفرینی حضرتش و به نوعی تیر

خلاص ایشان به سوی حیثیت و مشروعیت خلیفه وقت بود. زیرا حضرت زهرا سلام الله علیها به خوبی می‌دانستند که صحابه دیروز و حیله‌گران امروز با شرکت در مراسم تدفین وی، در صدد احراز مشروعیت برای خویش می‌باشند. از این رو با این حرکت سیاسی خود مبنی بر تدفین شبانه و مخفی بودن قبرشان، به همگان فرمودند که اجرای اسلام واقعی بدون حکومت اسلامی امکان‌پذیر نیست و مستند حکومت اسلامی برازنده غاصبان خلافت و امامت معصوم علیه السلام نمی‌باشد. ایشان در حقیقت با این عمل، اتزجار خویش را هم از غاصبان حکومت و هم از مسلمانان منفعل در برابر حکومت جور که با سکوت خود به تحقق حکومت غاصب یاری رساندند، اعلام داشتند.

نتیجه‌گیری

فاطمه زهرا سلام الله علیها با خطابهای فرازمانی و فراجنسیتی خویش، به هر انسان مسلمانی می‌آموزد که در موضع اعتراض چگونه باشد. ایشان مبارزه با غاصبان را از طریق رفتارهای سیاسی خویش، عملاً به شیعیان می‌آموزند و با اشاره به مبارزات پیامبر صلوات اللہ علیہ و آله و سلم و امام علی علیه السلام در خطابات خود، مهمترین عنصر ایدئولوژی سیاسی شیعه را برای مسلمانان آینده ترسیم می‌کند که آن عدم سازشگری با دشمن است. بنابراین مهمترین محورهای مبارزات سیاسی حضرت زهرا سلام الله علیها را می‌توان در موارد ذیل خلاصه نمود:

۱. تبیین ریشه‌ها و عواقب حاکمیت غیرمعصوم بر جامعه مسلمین
۲. بیان فلسفه امامت اهل‌البیت علیهم السلام بر جامعه اسلامی
۳. تبیین چگونگی ایجاد و رسوخ نفاق در جامعه
۴. اثبات انحراف پیش آمده در حاکمیت
۵. اعلام عدم مشروعیت خلافت ابویکر
۶. مقابله با توطئه ترور شخصیت حضرت علی علیه السلام

۷. مبارزه با تساهل و تسامح خواص

۸ تبیین عوامل تساهل مسلمین نسبت به حاکمیت غیر معصوم علیه السلام

منابع

۱. ابن شاذان، محمد بن احمد، **مائة منقبة من مناقب امير المؤمنین و الائمه**، ۱۴۰۷ق، قم: مؤسسه الامام المهدی(عج).
۲. ابن عبد ربہ، احمد بن محمد، **العقد الفريد؛ تحقيق مفید محمد قمیحه**، بیروت، دار الكتب العلمیه، ۱۴۰۴.
۳. ابن قتبیه دینوری، عبدالله بن مسلم، **الامامة و السياسة**، ۱۳۶۳ق، قم: مشورات رضی.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، ۱۴۱۴ق، بیروت: دار صار.
۵. بحرانی اصفهانی، عبدالله بن نورالله، **عالم العلوم و المعرف**، ۱۴۱۳ق، قم: مؤسسه الامام المهدی(عج).
۶. بخاری، محمد بن اسماعیل، **صحیح بخاری**، ۱۴۰۱ق، بیروت: دار الفکر.
۷. حسینیان قمی، مهدی، **زخم خورشید (کاوشنی در زندگی حضرت زهرا)**، ۱۳۷۹، تهران: امیرکبیر.
۸. جوهری، اسماعیل بن حماد، **الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربية**، ۱۴۱۰ق، تحقیق احمد عبدالغفور عطار، بیروت: دارالعلم.
۹. دهخدا، علی اکبر، **لغتname**، ۱۳۷۷، چاپ دوم از دوره جدید، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۱۰. سیوطی، جلال الدین، **مستند فاطمه الزهرا و ما ورد فی فضلها**، ۱۴۱۴ق، بیروت: دار ابن خرم.
۱۱. شرف الدین، عبدالحسین، **اجتہاد در مقابل نص**، ۱۳۸۸، ترجمه علی دونی، چاپ یازدهم، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر نشر اسلامی.
۱۲. طبرانی، سلیمان بن احمد؛ **المعجم الكبير؛ تحقيق حمدی عبدالمجيد السلفی**، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث العربي، ۱۴۰۴.
۱۳. طبری، محمد بن جریر، **تاریخ طبری**، بیروت، مؤسسه الاعلمی، بی تا.
۱۴. علم الهدی، سیداحمد، **اشکهای فاطمه سلام الله علیها؛ پشتونه على علیه السلام**، ۱۳۶۹، تهران: صدر.
۱۵. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم الحنفی، **ینابیع الموده**، قم، نشر دار الكتب العراقيه، ۱۳۸۵.
۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب، **الكافی**، ۱۴۰۷، چاپ چهارم، تهران: دارالكتب الاسلامیه.
۱۷. مجلسی، محمد باقرین محمد تقی، **بحارالأنوار**، ۱۴۰۳، چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربي.
۱۸. مسعودی، علی بن حسین، **مروج الذهب**، ۱۴۰۹ق، بیروت: دار الفکر.
۱۹. معین، محمد، **فرهنگ فارسی**، ۱۳۶۰، چاپ چهارم، تهران: امیرکبیر.
۲۰. موسوی خمینی، سیدروح الله، **صحیفه نور**، ۱۳۶۱، تهران: ارشاد اسلامی.